مدیریت شهری
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016
۲۳۱-۲۵۲
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۸/۱۲ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۴/۱

بررسی ساختار کالبدی بازار به عنوان عنصر حیاتی بافت شهری قدیم؛ مورد پژوهی: بازار کاشان

سیده صدیقه دادور*- کارشناس ارشد معماری، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.
فاطمه دانش- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.
زهرا عباسی- دکتری معماری، استادیار، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.

چکیده
فضاهای تجاری همواره از اجزای جدا نشدنی کالبد شهرها بوده و هستند؛ و بازار نمونه ای بارز این مراکز در معماری سنتی ایران به شمار می رود. بازارهای سنتی ایران با سابقه کهن خود در کنار جنبه اقتصادی از نقش فعال اجتماعی نیز برخوردار بوده اند و در بسیاری از شهرهای کشورمان می توانیم همجواری عناصر شاخص مذهبی و فرهنگی را با بافت بازار مشاهده کنیم. هر ساختمانی بازتاب ذهنی ساکنان آن است و این ذهنیت به طور جدایی ناپذیری از آن ساختمان باقی است و تعیین کننده نهادی که در آن ساختمان پدید می آید. ساختمان و کالبد بازار علاوه بر تاثیر پذیر از رویدادهای تاریخی، با توجه به شرایط جغرافیایی- فرهنگی شهر ساخته می شود؛ و سه عامل فرهنگ، عوامل ساختاری و عوامل کارکردی را می توان جزء عناصر تاثیرگذار در شکل گیری کالبد دانست. مقاله پیش رو سعی بر این دارد ابتدا به بررسی مفهوم بازار و ویژگی های کالبدی آن بپردازد؛ سپس بازار کاشان را از لحاظ ساختار کالبدی مورد بررسی قرار دهد. روش پژوهش از نوع تحلیلی- توصیفی و تلفیقی از شیوه های کمی و کیفی است و شیوه بررسی پژوهش به صورت پیمایشی، مصاحبه، عکسبرداری و تحلیل یافته ها می باشد.

واژگان کلیدی: کالبد بازار، بازار کاشان، عنصر حیاتی بافت شهر.

Examine the physical structure of the market as a vital element of the old urban fabric; Case Study: Kashan market

Abstract
Urban commercial spaces have always been and remain an integral component; and market centers example of this is the traditional Iranian architecture. Traditional markets with its ancient history, along with economic aspects also have had an active social role. In many cities of our country can juxtaposition of religious and cultural elements with tissue observe the market? Each building reflects the mind and the mind of its inhabitants is inextricably remains of the building. And Determines the institution where the building emerge. In addition to historical events affected the building of bazaar, according to the geographical conditions - cultural city; and three cultural factors are structural and functional factors are considered influential elements in the formation of the body. The present article tries to explore the concept of the market and its physical features, and then examine the physical structure of the market in terms of Kashan. The research method is descriptive and analytical compilation of qualitative and quantitative methods and practices survey reviews, interviews, and analysis are shooting.

Key words: body market, Kashan, a critical factor in the urban fabric.

*نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۳۳۱۶۵۰۷۰۶، رایانامه: s.dadvar68@yahoo.com

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

۱. مقدمه

اگر چه بازار ابتدا به منظور رفع نیازهای اقتصادی مردم ایجاد شد ولی طولی نکشید که روابط اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای درون ساختار آن به وجود آمد. با ورود تکنولوژی و صنعت، مفهوم بازار دچار تغییراتی گشت ولی با این حال همچنان با اصول مشخصی که از جامعه سنتی باز مانده است به حیات خود ادامه داد. فضاهای داد و ستد و تجارت همواره رکنی اساسی در ساختار کالبدی شهرها بوده و بازارهای سنتی همواره از نمود فرهنگی شهرها و قوم های مختلف مطرح بوده اند. در گشته‌ای نه چندان دور، بازار عنصر شهری با مکانی مشخص بوده و حیات شهر و بازار به هم گره خورده و شهر به واسطه بازارهایشان جایگاه منطقه ای خود را پیدا کرده اند (سودخواه و همکاران، ۱۳۹۳). بازار به دور مسجد و مدرسه می چرخد و آن را در برمی گیرد؛ و طبق سنت باقی مانده از شهر دوره ساسانی، بازار شهر را در می نوردد و از میدان اصلی شهر(مقر حکومتی) به سوی دیوار و بارو کشیده می شود. به همین اعتبار می توان از بازار به عنوان ستون فقرات شهر دوره اسلامی نام برد (Habibi, ۲۰۰۵: ۴۸). شهر اسلامی بازارهای متعددی داشته است که هر یک برای فروش کالایی خاص یا چند کالای تخصصی در کنار هم قرار می گرفتند (Morris, ۲۰۰۲: ۴۰). موقعیت و جایگاه شهری بازار و فضاها و مراکز مهم شهر در امتداد آن و همچنین نقش و منزلت بازاریان در زندگی شهری باعث می شد که بازار صرفاً در حد یک فضای اقتصادی باقی نماند بلکه تبدیل به فضایی برای بسیاری از فعالیت های اجتماعی شود (Daneshpour and Rousta, ۲۰۱۳: ۱۷)؛ بازار به صورت همزمان یک محور مهم ارتباطی، اقتصادی و فرهنگی شهر بود و نقش و منزلت مهمی در حیات اجتماعی شهر داشت (سلطان زاده، ۱۳۶۶، ص ۳۸۳). در دهه های اخیر و با تحولات عمیق کالبدی و اجتماعی شهرهای کشور، بازار به عنوان کانون اقتصادی و اجتماعی شهر سنتی ایران دچار دگرگونی و تغییرات قابل توجهی شده است. در بیش تر موارد، بازار از کانون بر جنب و جوش با مرکزیت قوی، به عنصری نسبتاً حاشیه‌ای بویژه در ارتباط با عملکرد شهری بدل شده و بخش عمده آن با افت ارزش و پویایی اقتصادی و اجتماعی و کالبدی رو به رو بوده است. این مساله باعث شده که بخش چشمگیری از بازار، بویژه عناصر جانبی و جدا از راسته های اصلی آن دچار رکود و تخریب شوند (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰).

۲. کلیات و روش شناسی پژوهش

۲-۱ سابقه پژوهش

بازار به مثابه عنصر و جزء اصلی شهرهای ایرانی و اسلامی، از یک سو یکی از شاخص های اعتبار شهر در دوران تاریخی بوده و از سوی دیگر یکی از مشخصه های شهر شرق اسلامی شمرده شده است. از این رو، در نظریه پردازی درباره شهرهای اسلامی این عنصر مورد توجه و تاکید خاص بوده است. بر اساس جمع بندی مدل های جغرافی دانان در مورد کارکردهای اصلی و ویژگی های اساسی شهر سنتی شرق اسلامی، بازار و سلسله مراتبی از بازار (همراه با مسجد آینه) به مثابه قلب و هسته اقتصادی شهر وجود سلسله مراتب بازرگانی و پیشه وری در درون بازار از مشخصه های بارز و جدایی ناپذیر شهرهای سلامی از جمله ایرانی بوده است (اهلرز، ۱۳۷۳، ص ۳۰).

برای نمونه، اهمیت بازار به مثابه عنصر کالبدی، اقتصادی و حتی اجتماعی اصلی در شهر سنتی ایران به حدی است که شهر شناسانی چون اویگن ویرث از بازار به عنوان مرکز اصلی اقتصادی شهر شرقی و بخش ویژه فعالیت های کسب و کار سنتی که اغلب در مرکز شهر قرار دارد یاد کرده اند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۳۰). ارزش و اعتبار بازار در شهرهای اسلامی در دیدگاه ویرث به اندازه ای است که بازار را تنها وجه مشخصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلامی در برابر شهرر های دیگر حوزه های فرهنگی جهان می داند (اهلرز، ۱۳۷۳،

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۱. بررسی مفاهیم واژه های مرتبط با بازار در متون ادبی زبان فارسی؛ ماخذ: عباسی و همکاران، ۱۳۹۳

مفهوم	ویژگی های مورد توجه	نمونه واژه
کالبدی	اندازه و مقیاس	بازراچـه، بازارگاه، بازارگه، تیمچه، راسـته، رسـته، سـوق، میدان، قیصریـه، کوی سـوداگران، مغـازه، دکان، دکه، حجره
کاربری	محـل خرید و فروش کالا؛ اشـاره به محصول عرضه شـده در بازار	معاملـه، خریـد و فـروش، کـوی سـوداگران، مغـازه، دکان، دکه، بـازار مسـگرها، بـازار اسـب، بـازار مـرغ، بازار صحـاف ها
معنوی	نیرنـگ، فریـب، پیشـامد، ماجـرا، بهانـه، بیهودگـی، مجـازا ارزش و اعتبـار، شـلوغی و ازدحـام، بـی نظمـی، بـی حسـابی و بـی ترتیبی، رونـق داشـتن، لاف زدن، رفتـار؛	بـازار آراسـتن، بـازار امکان و بـازار جهان، بـازار برچیـدن، بازاربه شـدن، تیـره شـدن، بازار تیـز و گـرم، میانجی دیدن بازار کسـی را، تیـز بازار، بازار سـاختن، بازار شـام، شـاداب بازار، بازار کاسـد، بـازار کسـی برافروختـن، بـر سـر بـازار بـودن، روز بـازار کسـی بـودن، خـر بـازار، دزدبـازار، شـلوغ بازار، مسـت بـازار، بـازار ناروا شـدن، بـازار گرم داشـتن؛
کیفی	جنبـه هایی ماننـد کیفیت محیط و جنس کالاهای عرضه شـده؛	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان؛
موقعیت زمانی و مکانی	بـا توجـه به زمـان و موقعیت مکانی بـازار، نـام بـازار از آنها گرفته شـده است.	بـازار مـکاره، جمعه بازار، شـنبه بازار، دوشـنبه بازار، بـازار بزرگ، بازارچه بلند، بـازار تهران؛

ص ۳۰). «اهلـرز» نیـز از میـان معیارهای مطرح شـده برای شـناخت شـهر اسـلامی، تنها مورد بازار را اسـتثنا مـی دانـد کـه از نظر شـکل، تکوین و کارکرد یکتاسـت (پوراحمـد و موسـوی، ۱۳۸۹، ص ۳). در پژوهش هـای شـهری معاصـر، بـازار از دیـدگاه هـای مختلفـی مـورد بررسـی قرار گرفته اسـت: حوزه شهرسـازی و معماری، جغرافیایـی، اقتصـادی و اجتماعـی و پژوهـش هایـی از جملـه ایـن مـوارد اسـت کـه در آنهـا اهمیـت و ارزش بـازار در شـهرهای ایـران، دوران هـای گوناگـون تاریخـی و تـا شهرنشـینی کنونـی تاکیـد شـده اسـت (پیرنیـا، ۱۳۷۲؛ سـلطانزاده، ۱۳۸۰؛ پوراحمـد، ۱۳۷۶). از جنبـه کارکـردی نیـز همـواره بـازار بـه عنـوان یکی از عناصـر عمـده مـورد توجه شهرشناسـان غربـی بوده اسـت. از ایـن جنبـه، بـر کارکـرد اجتماعـی، اقتصادی، سیاسـی، فرهنگـی و مذهبـی شـهر تاکید شـده اسـت (Bonine, ۱۹۹۰; Werner, ۲۰۰۰).

۲-۲ روش پژوهش

روش پژوهـش، توصیفـی، تحلیلـی- تاریخی اسـت و با اسـتفاده از شـیوه های گردآوری اطلاعـات کتابخانه ای و میدانـی، مشـاهده و بررسـی کالبد وضع موجـود بازار کاشـان صـورت گرفته اسـت. بـرای این منظـور، عمده تریـن اسـناد و اطلاعـات مکتـوب از جملـه پژوهـش هـای پیشـین و مقالـه هـای چـاپ شـده و مجلـه ها و کتـب تاریخـی، سـفرنامه ها و نقشـه ها و با اسـتفاده از عکاسـی از بازار کاشـان بررسـی شـده است.

۳. مرور یافته ها و مبانی نظری

۳-۱ بازار

بـازار در فارسـی میانـه، وازار و بـا ترکیـب هایـی چـون وازارگ (بـازاری)، وازارگان (بازرگان) و واذاربد اسـتفاده شـده اسـت، و منظـور از بـازار محلـه مرکـزی و اصلـی معامـلات و پیشـه وری شـهر در دوره اسـلامی و پیـش از فـوج گرایش هـای غربی اسـت که در هسـته مرکزی

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شـهر و درون مجموعـه ای از سـاختمان های ثابـت و همگـن، بـا شـکل معمـاری ویـژه ای جـای دارد (بنیاد دایـره المعـارف اسـلامی، ۱۳۷۲، صـص ۳۰۷-۳۰۶).
بازار بخشـی از منطقه مرکزی شـهر اسـت که از خیابان هـا و شـبکه راه هـای متعـددی تشـکیل مـی شـود. از طرفـی بـه کمـک راه هایی بـا بخش های دیگر شـهر و از طـرف دیگـر به حومـه آن ارتبـاط دارد. بازار بخشـی از شـهر اسـت که نقش مرکزی را ایفـا می کند و ارکان بسـته ای اسـت کـه باهـم گره خـورده اسـت. دو طرف معبـر بـازار دارای دکان هـای بـه هـم پیوسـته اسـت (شـفقی، ۱۳۸۰، ص ۷۵). بـازار عمومـاً متشـکل از دو راسـته دکان در مقابـل یکدیگـر اسـت که غالباً سـقف آنهـا را به هـم پیونـد داده و دارای بافت ویژه ای اسـت. بناهایـی از قبیل کاروانسـرا، تیمچه، دربند، چهارسـوق، مسـجد، مدرسـه، آب انبـار و ماننـد آنهـا از متعلقـات آن بـه شـمار می آیـد (خـان محمـدی، ۱۳۸۶، ص ۵). واقعیت این اسـت که بازارهای سـنتی جزئـی از معدود گونه هـای معمـاری و شهرسـازی سـنتی هسـتند کـه علی رغـم تمـام تغییـرات بـه واسـطه انعطـاف پذیـری بـه مثـال خـود، همچنان عملکـرد اصلی خـود را حفظ نمـوده و بـه حیـات خـود ادامه مـی دهند. انعطـاف در عملکـرد را، حتـی در اجـزاء بـازار نیـز مـی تـوان دیـد. کلیـت کالبـدی و معماری حجره ها یکسـان می باشـد ولـی بـه تناسـب کاربـری کـه بـرای آن مورد اسـتفاده قـرار مـی گیرنـد، تغییراتـی در آن هـا ایجاد می شـود، به طـور مثـال بـا همیـن کلیـت یکسـان تفاوت هایـی میـان کاربـری هایـی ماننـد قصابـی، نانوایـی، طـلا فروشـی وجـود دارد. امـروزه کاربـری هـای خدماتـی ماننـد بانـک نیـز داخـل بـازار بـه چشـم مـی خـورد و همیـن چنـد عملکردی بـودن و اختلاط کاربـری ها در بـازار از ویژگـی هایـی بوده که باعث شـده بـازار حیات خـود را بـا گـذر زمـان حفـظ کنـد (محمـد مـرادی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۲).
سـابقه بـازار بـه مفهـوم کنونـی آن، بـه دوره ساسـانی بـاز می گـردد کـه به عنـوان سـتون فقرات شـهر از دل شـار میانی (شارستان) تا شـار بیرونی (ربض) گسترش یافـت و در مسـیر خـود بـا شـکل دهی بـه محله هـای شـهری بـه صورت قلب شـهر عمـل می کـرد (حبیبی، ۱۳۷۵، ص ۳۴). در دوره اسـلامی انـدک انـدک، نمادهـای کالبـدی دیـن بـه عنـوان عناصـر جدایـی ناپذیـری از بازار ظاهر شـدند و عناصری چون مسـجد، مدسـه، حسـینیه و تکیـه جـای خـود را در بـازار بـاز کردنـد. در حقیقیـت، در دوران اسـلامی عملکردهـای جدیـدی در بـازار شـکل گرفـت و بـه تدریـج شـامل حیـات جمعـی کل شـهر گشـت و سـاختار و کالبد آن بـه اندامـی مرکب با در نظـر گرفتن کلیـه عملکردهای زندگی عمومی شـهر بدل شـد (خان محمـدی، ۱۳۸۶، ص ۶۲).
بـا اهمیـت یافتـن بیشـتر عنصـر مذهـب در اجتماع و حکومـت در دوره صفویـه، و نیـز گسـترش ارتباطـات تجـاری در ایـن دوره، بازار به عنـوان تعیین کننده ترین و شـاخص ترین عنصر شـهری در بسـیاری از شهرهای بـزرگ کشـور نمایان شـد. نقـش مذهبی بـازار و پیوند آن بـا معنویـت و باورهای مذهبـی در ظهور و محوریت عناصری چون مسـجد روشـن اسـت و نقـش اجتماعی و دامنـه نفـوذ آن در حیـات اجتماعـی شـهر بـا جلـب فعالیـت هـای اجتماعـی و شـکل گیـری تشـکل هـای صنفـی تقویـت شـده اسـت. کارکـرد سیاسـی و نقـش بـازار در حرکـت هـای سیاسـی جامعـه ایرانـی جایگاه و سـابقه ای تاریخـی دارد (رجبـی، ۱۳۸۶، ص ۷۲). بـازار بـا توجـه بـه سـابقه و اهمیـت آن، دارای اجـزا و عناصـر گوناگونـی بوده اسـت کـه در مجمـوع یک کل واحـد را تشـکیل داده اسـت. میـدان بـه مثابـه اصلـی تریـن و عنصـر مرکـزی و راسـته بـه صـورت خطـی و عنـوان مهمتریـن بخش و عنصـر اقتصادی بـازار ایفای نقـش کـرده انـد. راسـته اصلی عمومـا در امتـداد معبر اصلی شـهر و راسـته هـای فرعی عمود بـر آن به صنف خاصـی اختصاص داشـته انـد. قیصریه، راسـته کوچکی اسـت که محـل خرید و فـروش کالاهای خـاص، مانند منسـوجات ابریشـمی گـران قیمت بـود. کاروانسـراها و سـراها، فضاهایـی دارای یـک حیـاط مرکـزی بودند که دور تـا دور آن سـاختمان هایـی قـرار داشـت که طبقه

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۲. تقسیم بندی عناصر کالبدی بازار بر اساس عملکرد آنها؛ ماخذ: رجبی، ۱۳۸۶

کارکرده ای بازار	اقتصادی			مذهبی، اجتماعی، فرهنگی و خدماتی		ارتباطی
	نقش تجاری	نقش تولیدی و تجاری	نقش انباری	نقش مذهبی	نقش اجتماعی و خدماتی	ارتباطی
عناصر کالبدی بازار	- دکان و حجره - تیمچه - تیم - خان - راسته - چهار سوق	- کارگاه - قیصریه - دالان	- خانیار - کاروانسرا یا سرا - بارانداز ها یا بارگیر	- مسجد یا مسجد جامع - حسینیه - تکیه - مدارس و حوزه های علمیه - امام زاده	- حمام - زوارخاه - سقاخانه - چایخانه و قهوه خانه - غذاخوری - سلمانی	- میدان - گذر اصلی و فرعی - در و دروازه

زیرین آنها محل عرضه کالا و طبقه بالا محل امور دفتری تجارت خانه بود. تیمچه به کاروانسراها یا سراهای کوچک و سرپوشیده می گویند که محل عرضه کالاهایی مانند فرش، چینی و بلور بوده است. محل تقاطع گذرهای اصلی بازار با یکدیگر را چهارسوق یا چهارسو می نامند که تاق و نبد بزرگ تر است و معمولا کانون و مرکز اصلی بازار بوده و بالاترین ارزش اقتصادی را داشته است. ساده ترین و کوچک ترین، اما مهمترین عنصر تجاری بازار حجره یا دکان است که در دو سوی راسته بازار به وجود می آیند (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰). تکیه ها، مدارس مذهبی، مساجد، حسینیه ها و غیره از دیگر عناصر پیوند خورده با بازار هستند (سلطان زاده، ۱۳۸۰ و بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲). بازار که از مهمترین فضاهای اجتماعی و شهری هر جامعه است، شبکه ای درهم تنیده از روابط اجتماعی و اقتصادی را در جوار بناهای عمومی دیگر شکل می داد و نقش تعیین کننده ای به عنوان عامل شکل دهی استخوانبندی و ساختار کالبدی شهر ایرانی اسلامی داشته اس. (کوشا، ۱۳۹۳). از نظر ساختار و شکل، بازارها را می توان به گونه های تک محوری (خطی یا طولی)، چند محوی، صلیبی (متقاطع) و منظومه ای تقسیم بندی کرد (بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲).

در دوره قاجار با ورود ایران به فرآیند ادغام در سرمایه داری جهانی و ورود کالاهای خارجی به کشور و ایجاد تعدادی کارخانه در بیرون از بازار، نقش بازار به عنوان محور اصلی اقتصاد شهر به تدریج تضعیف شد (سلطان زاده، ۱۳۸۳، ص ۲۷). اما تحول کالبدی اصلی و نزول جایگاه بازار در شهر در دوره پهلوی آغاز شد که با گسترش اقتصاد سرمایه داری مبتنی بر ارتباطات جدید و تحول در ساختار سنتی شهرها و خیابان کشی های جدید، بازار عمدتا دچار گسیختگی کالبدی و کارکردی شد. در چند دهه گذشته، بازارهای سنتی علاوه بر جنبه های کالبدی و کارکردی، از جنبه های اجتماعی نیز دچار دگرگونی شدند: به نحوی که ساختار جمعیتی آن نیز تغییر کرده است و با تراکم بالا و سالخوردگی جمعیت و مهاجرت جمعیت به محله های جدید مواجه هستیم (کاستللو، ۱۳۶۸، ص ۱۶۸).

۳-۲ کالبد بازار

هر ساختمانی بازتاب ذهنی ساکنان آن است و این ذهنیت به طور جدایی ناپذیری از آن ساختمان باقی است و تعیین کننده نهادی که در آن ساختمان

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

پدید می آید. ساختمان و کالبد بازار علاوه بر تاثیر پذیر از رویدادهای تاریخی، با توجه به شرایط جغرافیایی- فرهنگی شهر ساخته می شود، مسئله فرهنگ عامل دیگر می باشد که بواسطه حضور شهروندان در بازار موجودیت پیدا می کند، به این معنا که شهروندان و کیفیت تعامل اجتماعی آنها با یکدیگر حامل مولفه های فرهنگی است و مردم توسط فرهنگ یعنی مجموعه ارزشها و باورها و جهان بینی، نظام های نهادی مشترک به محیط خود می دادند (ترابی، ۱۳۸۴، ص ۲۳). همچنین عوامل ساختاری: کلیه عواملی که منشعب از نیروهای داخلی موثر در ساخت و ساز هستند را می توان جز عناصر ساختاری تاثیر گذار در شکل گیری کالبد دانست. نوع و ویژگی های خاص مصالح مصرفی، تکنولوژی های رایج، تجهیزات و امکانات موجود و همچنین استادکاران و متخصصین که در مراحل انجام کار دخالت دارند از جمله این عوامل هستند؛ و عوامل کارکردی: مورفولوژی بازارهای سنتی تا حد زیادی وابسته به خصیصه های کارکردی آنست، بازارها بسته به حوزه نفوذ و وسعت عملکرد خود متفاوت اند و این امر تاثیر مستقیم بر شکل کالبدی آنها دارد، مثلاً بازارهای محله ای که تنها به محله خود، خدمات ارائه می دهند به لحاظ با بازارهای بزرگ متفاوت اند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص ۲۴).

۳-۳ عناصر کالبدی بازار

۳-۳-۱ سقف: مسقف بودن بازار امری است مهم در تسهیل امور این مکان است. تماشا و خرید کالا در گرمای شیراز و سرمای تبریز برای هیچ خریدار مشتاقی دلپذیر نمی باشد. پوشش بازار علاوه بر محافظت فیزیکی مردم در مقابل عوامل جوی، فضایی محصور در مقیاس انسانی و مطبوع جهت تبادل کالا و قرار گرفتن در متن فعالیت های گوناگون بازار را فراهم می آورد. پوشش بازار در ساده ترین شکل با چوب و حصیر و به شکل مسطح می باشد و در دهانه های بزرگ مصالحی چون آجر، گچ، سنگ و آهک پوشش های گنبد شکل را تشکیل می دهند. لازم به ذکر است که پوشش گنبدی و استفاده از قوس و فرم های منحنی در سقف استعارات و مفاهیم متعدد دیگری نیز در ادبیات کهن ما داردکه مجال پرداختن با آنها در این بخش نمی باشد.

۳-۳-۲ جداره و کف: در راسته های اصلی بازار، معمولا از بهترین مصالح بومی در سنگفرش و آجرکاری و تزئینات طاق و دیوار و همچین درها و پنجره های چوبی در حجره ها استفاده می شود.

۳-۴ ویژگیهای فضای کالبدی بازار

۳-۴-۱ فضاهای پر و خالی: از ویژگی های مهم معماری بازارهای ایران تناسب شگفت انگیز فضاهای پر و خالی و فضاهای باز و بسته در کل پیکره بازار می باشد. بزرگترین فضای خالی درون بازار سراها، تیمچه ها و تکیه ها هستند که در امتداد حجم باریک گذرهای بازار، یکباره گشودگی مطلوبی را در فضا پدید می آورند و مردمی که برای خرید و گذران اوقات فراغت از فضاهای متنوع بازار عبور می کنند به راحتی از فضایی به فضای دیگر وارد نمی شوند.

۳-۴-۲ فضای پیاده بازار: ویژگی دیگر بازار شهرهای ایران پیاده راه های سرپوشیده است که مغازه ها در دو سوی آن، کالاهای خود را عرضه می کنند. مسیرهای پیاده بازارگاهی از میان صحن مساجد و فضای خالی داخل تکیه ها عبور می کند و به این ترتیب عابر پیاده، قیل و قال تجاری را با حال و هوای مذهبی همزمان تجربه می کند. علاوه بر این ارتباط چهره به چهره در این فضای پیاده، روابط اجتماعی بین مردم را گرم تر می کند (سعیدنیا، ۱۳۸۸، ص ۸).

۳-۴-۳ تزئینات بازار: در معماری ایران، زیبایی چیزی نیست جزء توازن و تعادل اجزا متناسب بنا و بکارگرفتن تزیین هایی که از بنا مایه می گیرد و به شکلی منطقی عرضه می شود. به عبارت دیگر به بنایی که با تزیین تحمیلی آمیخته باشد زیبا

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

نمودار ۱. ویژگی های کالبدی بازار ایران؛ ماخذ: عباسی و همکاران، ۱۳۹۴

نمی گویند، بلکه بنایی در خور تحسین است که ارتفاعش خوشایند دید باشد و خطوط اصلیش تزیینی مناسب داشته باشد، از جمله این تزئینات می توان به کاربندی، یزدی بندی و مقرنس کاری اشاره کرد (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، صص ۴۳-۴۴). در بازارهایی نیز به جزء گره های اصلی که بسته به اهمیت بازار گاهاً تزئینات قابل توجهی از مقرنس و... در آنها دیده می شود، طاق های گنبدی شکل با شبکه های نورگیر و طرح های هندسی ساده که اکثراً بدون تزئینات خیره کننده آجری یا کاشیکاری یا معرق هستند، زیبایی بازار را چندین برابر می کنند (جباری، ۱۳۷۹، ص ۳۳).

۳-۵ هندسه، نور و صدا در بازار

۳-۵-۱ هندسه: راسته بازار دارای نظمی مشخص در سطح، ارتفاع و الگوی منظمی در ساختار و شکل ظاهری می باشد، هندسه آن بیش از هر چیز از تداوم و ریتم بهره می گیرد؛ به این ترتیب که دکان ها با ریتمی مشخص و ثابت در پی هم قرار می گیرند و در تداوم این ریتم، تغییری در کالبد فضایی می دهند. این تغییر می تواند وجود یک کاروانسرا، مسجد، آب انبار و یا هر عنصر دیگری باشد (پوراحمد، ۱۳۷۴، ص ۳۰).

۳-۵-۲ نور: سرپوشیده بودن بازار، نورگیری فضاهای مختلف آن را دارای کیفیت ویژه ای نموده است؛ بطوریکه که دکان ها و حجره ها هیچ منبع نور مستقیمی ندارند و در تاریکی اند؛ اما گذرها و راسته های بازار با نورگیری از سقف در حالت نیمه تاریکند. در این بین، تسلسل هرم های نور تابشی سقف، میل به حرکت را تشویق می کند، هنگام حرکت در فضای تاریک روشن، شخص به ناگاه با فضاهای نیمه روشن مواجه می شود که خود دلالتی بر رویدادی دیگر و وجود فضاهایی روشن در ورای آنهاست. این فضاهای نیمه روشن که فضاهای واسط به بناهای پیرامونی هستند، با دعوتاز شخص حس نزدیک شدن به آن فضاها را تقویت می کنند. فضاهای روشن، حیاط عناصر پیرامونی و یا معابر مسکونی هستند که بواسطه آنها خروج از بافت بازار ممکن می شود. به این ترتیب است که شدت نور و

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شکل ۱. موقعیت قرار گیری بازار کاشان نسبت به شهر کاشان

نحوه تابش آن چگونگی و نوع فضا را در بازار تعیین می بخشد و قرارگیری انواع فضاها را در کنار هم انتظام می دهد (بهزادفر، ۱۳۸۸، ص ۱۷). مجموعه حرکت طاق و طاق نماها در ترکب با ریتم عبور نور طبیعی از سقف و جدار بالایی پوشش ها، سبب القای حرکتی موزون در بازار می شود. در فضاهایی هم که نور موضعی به کار گرفته شده، چون نور فضا یکدست در اغلب اوقات مسیر نور دیده می شود. این مسیر در ساعات مختلف روز جابجا می شود و گاه بر زمین و گاه بر دیوارها می تابد. به این ترتیب در چنین فضایی نور حضور ملموسی دارد و فقط به عنوان وسیله ای که فضا را روشن می کند به کار گرفته نشده است (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، صص ۴۴-۴۵).

۳-۵-۳ صدا: راه حل های آگوستیکی جهت تنظیم صدا و جلوگیری از طنین های نامناسب در معماری فضاهای بازار به صورت مختلف ارائه شده است. ایجاد انواع سقف های کاذب (به صورت خوانچه پوش، کاربندی، یزدی بندی، مقرنس سازی و... علاوه بر علمکردهای خاص خود در ایجاد نوعی آگوستیک نقش عمده ای دارند. این پوشش های سقف چه در صورتی که به عنوان سقف کاذب اند و چه به خاطر شکست های متنوع حجمی که در پوشش ایجاد کرده اند، به عنوان جاذب طنین اصوات به شکلی موثر در بنا عمل می کنند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص ۴۶).

۴. بازار کاشان

شهر کاشان مرکز شهرستان کاشان از شهرستان های استان اصفهان که در جلگه ای نسبتاً پهناور قرار گرفته و دارای آب و هوای معتدل و خشک است (سعیدیان، ۱۳۷۹، ص ۶۷۹). این شهر در مرکز ایران در ۲۲۰ کیلومتری جنوب پایتخت و ۲۰۰ کیلومتری مرکز استان اصفهان واقع است. بازار کاشان در مرکز این شهر واقع شده است و دیگر فضاهای شهری در دو طرف آن قرار گرفته اند. این بازار در دوره صفویه رونق فراوانی داشته است که البته در دوره قاجار میزان قابل ملاحظه ای از آن رونق کاسته شده. افزوده های جدیدتر بازار شامل تیمچه امین الدوله، مدرسه امام خمینی و یک مسجد است. بازار کاشان با وجود رونق و زیبایی بسیار در دوران سلجوقی و صفوی، به سبب زلزله شدید در سال ۱۱۹۲ قمری ویران شد و در پی وقوع این حادثه علاوه بر تخریب ابنیه تاریخی شهر، بافت بازار نیز از بین رفت. بازار فعلی کاشان روی بقایای بازار قدیم که در اثر آن زلزله فروریخته بود، بازسازی شد. فضاهای معماری امروز بازار کاشان

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شکل ۲. نقشه کاربری های وضع موجود بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

در واقع از بازسازی های دوران قاجاریه و بخصوص دوره حکمرانی فتحعلی شاه باقی مانده است. این مجموعه شامل بازارها، تیمچه ها، سراها، مساجد و زیارتگاه ها می باشد و به خاطر آراستگی و ارزش معماری بناهای متعلق به کل مجموعه، اهمیت و ارزش بازار را دو چندان نموده و موجب شگفتی و تعجب گردشگران داخلی و خارجی شده است (شاطری، ۱۳۸۵). مولف کتاب (زینت المجالس) می گوید: مثل راسته بازار کاشان در تمام جهان نیست و طول آن بازار تقریبا دو هزار قدم می باشد (شاطری، ۱۳۸۵). مجموعه تاریخی بازار کاشان از نظر مکانی با امتداد شرقی غربی از دروازه قدیمی شهر (دروازه دولت) آغاز شده و تا گذر یا نخل ادامه می یابد. در گذر از این مسیر، راسته بازار مسگرها، میانچال، بالا بازار، درب زنجیر، زرگرها و گذر نو قرار دارند.

درباره ی پیشینه و قدمت این بازار سخن فراوان است. بر اساس شواهد و قرائن، قدمت این بازار به دوران سلجوقی می رسد و با توجه به قدیمی ترین کتیبه موجود در مجموعه ی بازار یعنی بیتی که بر درب چوبی بزرگ سرای زغالی ها واقع در بازار مسگرها کنده کاری شده ، قدمت این بازار به قرن۹ هجری می رسد؛ اما محراب ارزشمند کاشی مسجد میرعماد واقع در میانه ی بازار که در سال ۶۲۳ هجری قمری توسط حسن بن عرب شاه ساخته شده، حقیقتی دیگر را برای ما آشکار می سازد آن اینکه قدمت این بازار به قرن هفتم می رسد. این محراب گران سنگ اکنون در بخش اسلامی موزه ی برلین نگهداری می شود (خانی آرانی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۱). در کالبد بازار، فضاهای متنوع و گوناگونی حضور دارند از جمله مساجد، تکایا، کاخ ها، کاروانسراها، مراکز دینی، مدارس، کتابخانه ها، سقاخانه ها، قلاع و استحکامات دفاعی. علاوه بر این ا، فضاهای دیگری چون قهوه خانه، حمام و در برخی بازارها بیمارستان در بازار استقرار یافته اند. عنصر بازار تنها وجه مشخصه یا خصیصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلام است (کوشا، ۱۳۹۳).

۴-۱ عناصر کالبدی بازار کاشان

بازار از لحاظ ساختار و شکل، تک محوری (خطی یا طولی)؛ به این صورت که از سه بخش خطی که با شکست به هم وصل شده اند؛ می باشد. بازار به لحاظ کاربری تمامی کاربری های اقتصادی مورد نیاز عموم مردم حضور دارند. از جمله کاربری های مهم مورد توجه در بازار می توان به «کاروانسراها»: کاروانسرای نو، بخشی، میر پنج، قمی ها، ذغالی ها، بالا بازار، حاج محمد صادق، زرکش و سرای گبرها؛ «تیمچه ها»: تیمچه امین الدوله، بخشی، گمرک، بروجردی ها و تیمچه حاج سید آقا؛ «آب انبارها»: بالا بازار، مان چال و آب انبار گذرنو؛ «حمام ها»:

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شکل ۳. نقشه بازارچه های بازار کاشان؛ منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

حمـام خـان، گذرنـو وحمـام میـر عمـاد؛ مسـاجد: میر عمـاد، سـلطانی، میـان چـال، بـالا بـازار، کفشـدوزها، تبریـزی هـا و مسـجد گذرنـو؛ «زیـارت»: درب زنجیر و شـاه یـلان؛ «بازارچه ها»: مسـگرها، قیصریـه، رنگرزها، ربانـی، میانچـال، ارسـی دوزهـا، خیـاط هـا، بزازهـا، محقـق، درب زنجیـر، زرگرهـا، سـلطانی و بازارچه گذر نـو، اشـاره کرد.

هـر صنـف و دسـته ای، بـازار خاصـی را بـرای عرضـه کالاهـای مشـابه خـود برگزیده انـد و برای خود راسـته بـازاری را بـه وجـود آورده انـد کـه بـه مهمتریـن ایـن راسـته هـا یـا بازارچـه مـی تـوان بـه مـوارد زیر اشـاره کرد:

بازارچـه مسـگرها: بنیـان اولیـه آن از دوره زندیه بوده و کاروانسـراهای گبرهـا و میرپنـج در همین راسـته قرار دارند.

بازارچـه قیصریـه: قدمـت ایـن بازارچـه بـه دوره زندیه مـی رسـد. بنـای مسـجد و آب انبـار بـالا بـازار، حمـام خـان، سـرای حـاج محمـد صـادق، کاروانسـرای نـو و فیـض در ایـن بازارچـه قـرار دارنـد.

بازارچـه رنگرزهـا: از آثـار دوره صفویه اسـت و آب انبار صبـاغ در آن واقع اسـت.

بازارچـه ملـک: بـه دوره زندیـه و قاجاریـه تعلـق دارد و مسـجد تبریـزی هـا در انتهـای ایـن بازارچـه جـای گرفته اسـت.

بازارچـه ارسـی دوزهـا: در دوره زندیـه سـاخته شـده اسـت و بـه بازارچـه قیصریـه متصـل اسـت. سـرای بخشـی در جنـب ایـن بازارچـه قـرار دارد.

چهـار سـوق میانچـال: از دو طـرف به مسـجد میانچال و تیمچـه امیـن الدولـه واقـع شـده و از جملـه بناهـای دوره قاجاریـه اسـت.

بازارچـه خیـاط هـا: در ضلـع شـمالی تیمچـه امیـن الدولـه واقـع شـده و از جملـه بناهـای دوره قاجاریـه ا ست .

بازارچـه بزازهـا: در انتهـای بـازار درب زنجیـر قـرار گرفتـه و در فضـای مربـع شـکلی سـاخته شـده کـه از اضـلاع آن چهـار بازارچه جدا شـده اسـت. ایـن بازارچه از آثـار دوره زندیـه اسـت.

بازارچـه درب زنجیـر: اصـل بنا متعلق بـه دوره ایلخانی اسـت و در دوره زندیه مرمت شـده اسـت.

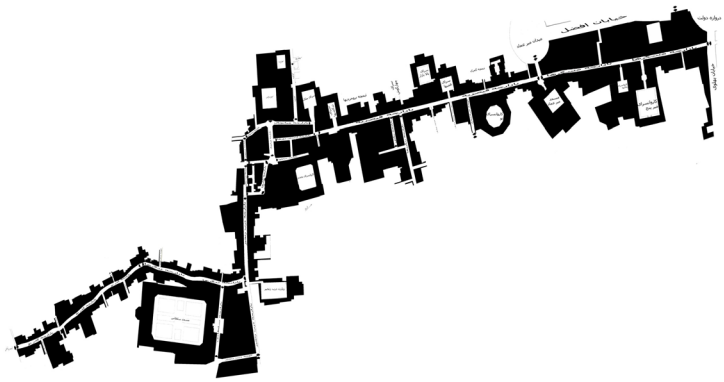
بازارچـه زرگرهـا: از آثـار دوره زندیـه اسـت. مسـجد سـلطانی در ایـن بازارچـه قـرار دارد.

بازارچـه گذرنـو: حدفاصـل خیابـان هـای باباافضـل و بازارچـه زرگرهـا واقع شـده اسـت. بنای حمام، مسـجد وآب انبـار گـذر نو و مقبره شـاه یـلان در این بـازار چه قـرار دارند.

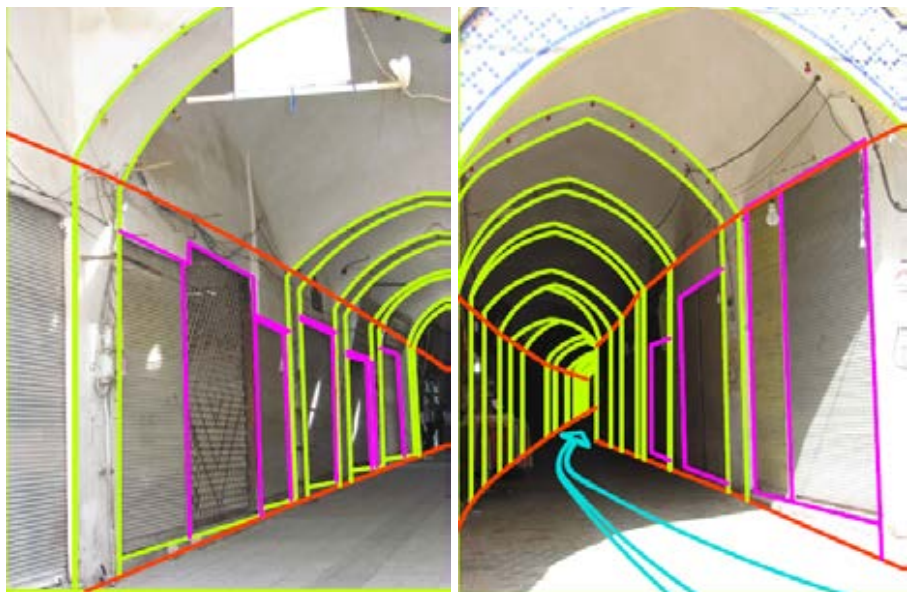
سـقف: پوشـش سـقف بازار از نوع پوشـش گنبدی و با اسـتفاده از قـوس و فـرم هـای منحنی وار می باشـد؛ و بـا مصالحـی همچـون آجر، گچ و سـنگ آهک سـاخته

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شکل ۴. نقشه فضاهای پر و خالی بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۵. مسیر پیاده، جابجایی افقی و حرکت چشم در بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

شـده است.

جـداره و کـف: کـف راسـته اصلی بـازار با سـنگ فرش پوشـش داده شـده اسـت. جنـس مصالـح دیوارهـا از آجـر، گـچ و سـنگ آهک مـی باشـد؛ و معمـولا جنس درهـای مغـازه هـا از درهای آلومینوم جمع شـونده می باشد.

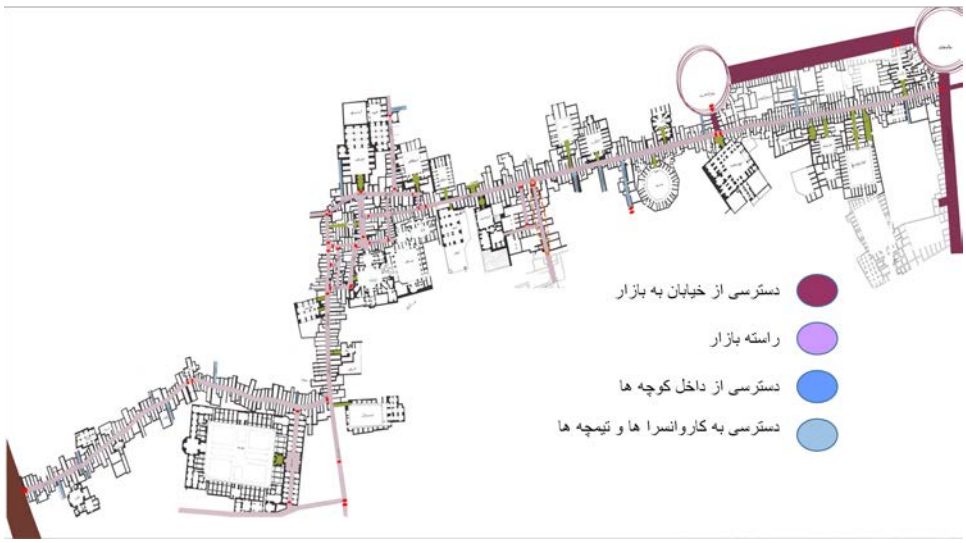
۴-۲ ویژگی های فضای کالبدی بازار

فضاهـای پـر و خالی: در بازار کاشـان فضاهـای خالی به سـرا هـا، تیمچـه ها، تکیـه هـا و همچنین روزنـه های سـقفی تعلـق دارد. فضاهـای پر هم شـامل تمـام دکان هـا و عناصـر سـاخته شـده دیگر بانضمـام راسـته بازار می باشـد.

\فضـای پیـاده بـازار: مسـیر پیـاده بـازار در دو سـوی دکان هـا بـرای حرکـت عموم مـردم قـرار دارد. حرکت فیزیکـی در بـازار کاشـان با جابجایی افقـی و عمودی و حرکـت چشـم در بـازار صورت مـی گیرد.

حرکـت معنایـی از طریق احسـاس حرکت به واسـطه نـوع طراحـی و اسـتفاده مناسـب از اصولـی ماننـد هندسـه، سلسـله مراتـب، ریتـم، شـفافیت، محـور و اختـلاف سـطح در بـازار وجـود دارد.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شکل ۶. نقشه دسترسی های داخلی بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

شکل ۷. حرکت طبق اصول هندسه، سلسله مراتب، ریتم، شفافیت، محور و اختلاف سطح در بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

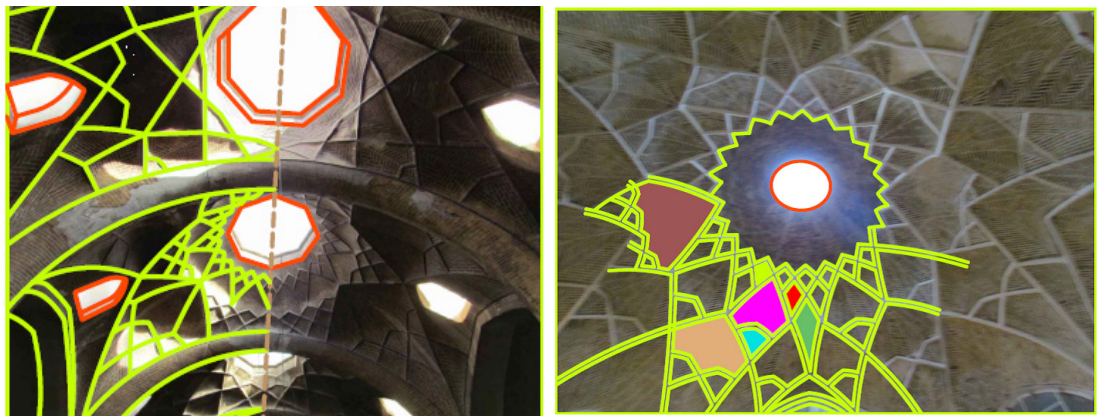
دسترسی های بازار: ورود از سمت دروازه دولت که به راسته مسگرها منتهی می شود. ورود از میدان میر عماد (میدان سنگ) که منتهی می شود به مسجد میر عماد. ورود از خیابان بابا افضل. از مسجد میرعماد (میدان سنگ) تا مجموعه میانچال را راسته بازار بزرگ یا بالا بازار می نامند که یکی از پر جنب و جوش ترین راسته های بازار کاشان است. کارکرد این راسته، صباغی یا رنگرزی بوده و آن را منسوب به حاج حسین صباغ می دانند که بانی آب انباری به همین نام در بازار است.

تزئینات بازار: طاق های گنبدی شکل بازار با شبکه های نورگیری متنوع، جالب و طرح های هندسی ساده زیبایی بازار را دو چندان کرده اند. این شبکه های نورگیری یا همان روزنه ها بدون تزئینات خیره کننده آجری یا کاشیکاری یا معرق هستند.

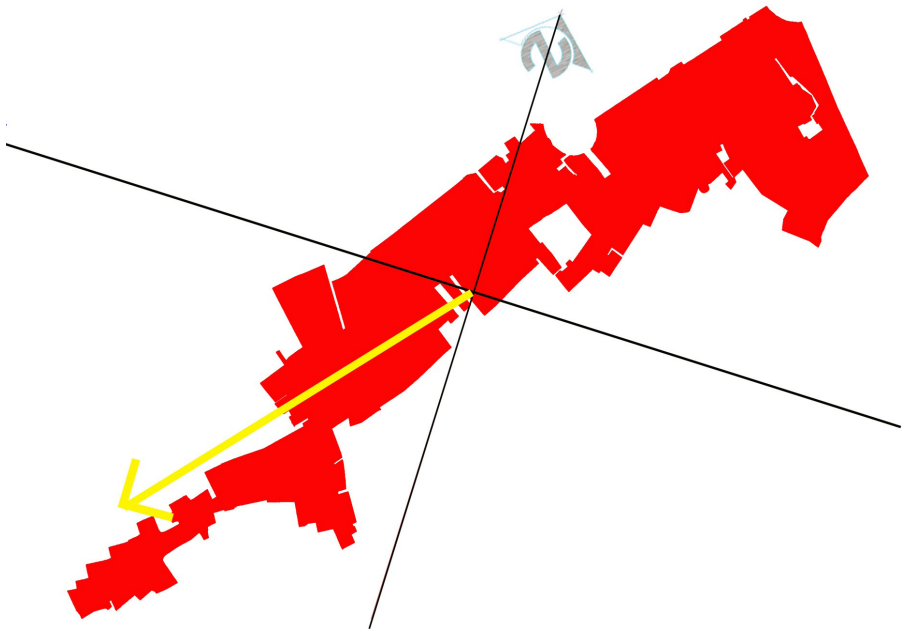
۴-۳ هندسه، نور و صدا در بازار کاشان

هندسه: راسته بازار دارای نظم مشخصی در سطح، ارتفاع و الگوی منظمی در ساختار و شکل ظاهری می باشد. هندسه آن بیش از هر چیز از تداوم و ریتم خاصی بهره می گیرد به این صورت که ریتم مغازه ها دارای چندین نوع می باشد.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

شکل ۸. بهره گیری از هندسه در ساختار پوششی بازار (تیمچه امین الدوله)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۹. هندسه کلی بازار کاشان و ساخت بر اساس نظم مقدس؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

در بـازار کاشـان بـرای مصونیت از رطوبـت، مغازه ها را در حـدود یـک متـر فرارتر از سـطح زمین سـاخته اند. مغـازه هـا اغلب دارای پسـتو بـوده و تناسـبات ارتفاعی ایـن مغـازه هـا متفـاوت مـی باشـد؛ در ردیفـی ارتفـاع مغـازه ها هـم اندازه می باشـند؛

در یـک ردیـف بـه ایـن صـورت اسـت کـه یکـی در میـان ارتفـاع مغازه هـا یـک انـدازه هسـتند؛

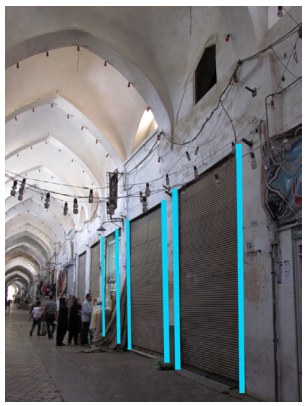
در ردیفـی دیگـر ارتفـاع هـا بـه ایـن صـورت اسـت که دو بـه یک هسـتند؛

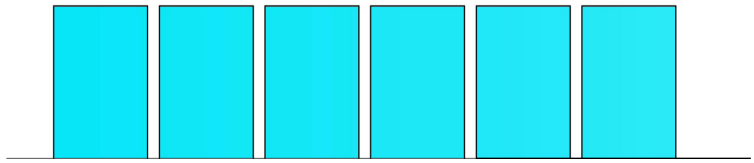
در قسـمتی دیگـر تناسـب ارتفـاع مغازه هـا به صورت دو تـا دو تـا رعایت شـده اسـت؛

در قسـمتهایی دیگـر از بـازار ارتفـاع هـا بـه صـورت نامنظـم هسـتند یعنـی رابطـه ی مشـخصی ندارنـد.

نـور: سرپوشـیده بـودن بـازار، نورگیـری فضاهـای مختلـف آن را دارای کیفیـت ویـژه ای نمـوده اسـت؛ بطوریکـه کـه دکان هـا و حجـره هـا هیـچ منبـع نـور

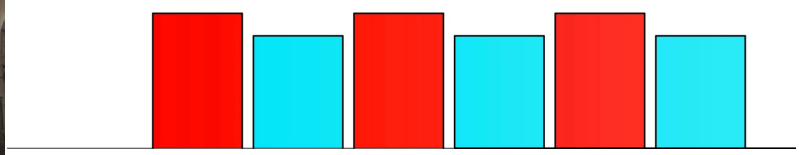
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

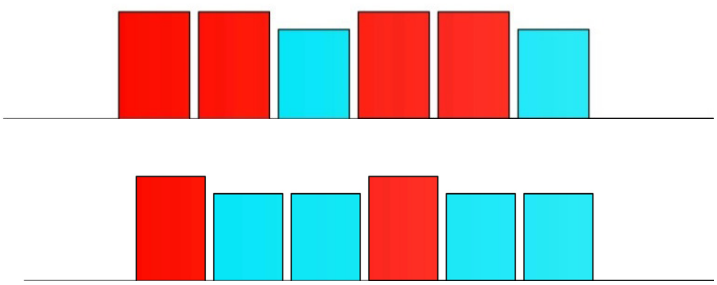
شکل ۱۰. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (هم اندازه)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۱. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (یکی در میان)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۲. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (دو به یک)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

مستقیمی ندارند و در تاریکی اند؛ اما گذرها و راسته های بازار با نورگیری از سقف در حالت نیمه تاریکند. نورگیری های بازار کاشان دارای چندین هندسه مخلف می باشد.

۴-۴ بررسی کالبدی کاروانسراهای بازار کاشان

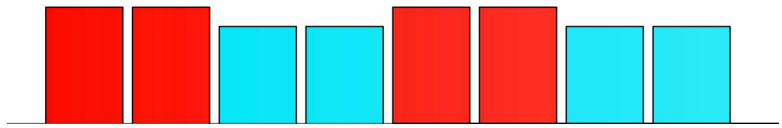
و اما در ادامه مقاله سعی شده است که چند مورد از کاروانسراها، سراها، تیمچه ها و حمام را از لحاظ ساختاری کالبدی (معرفی بنا، هندسه و مصالح به کار برده شده در کف، تزئینات و مصالح سقف، دیوارها و فضاساری) مورد بررسی قرار دهیم.

۵. نتیجه گیری و جمعبندی

بازار کاشان به لحاظ فعال بودن تمام کاربری های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به عنوان مهم ترین عنصر حیاتی بافت شهری کاشان برای عموم از ارزش والایی برخوردار است. طبق بررسی های صورت گرفته بازار کاشان دارای ویژگی های مثبتی همچون: نظم فضایی به صورت پیوستگی در رنگ

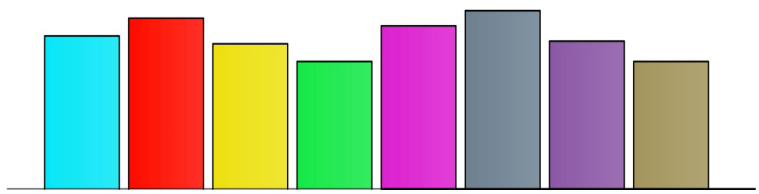
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

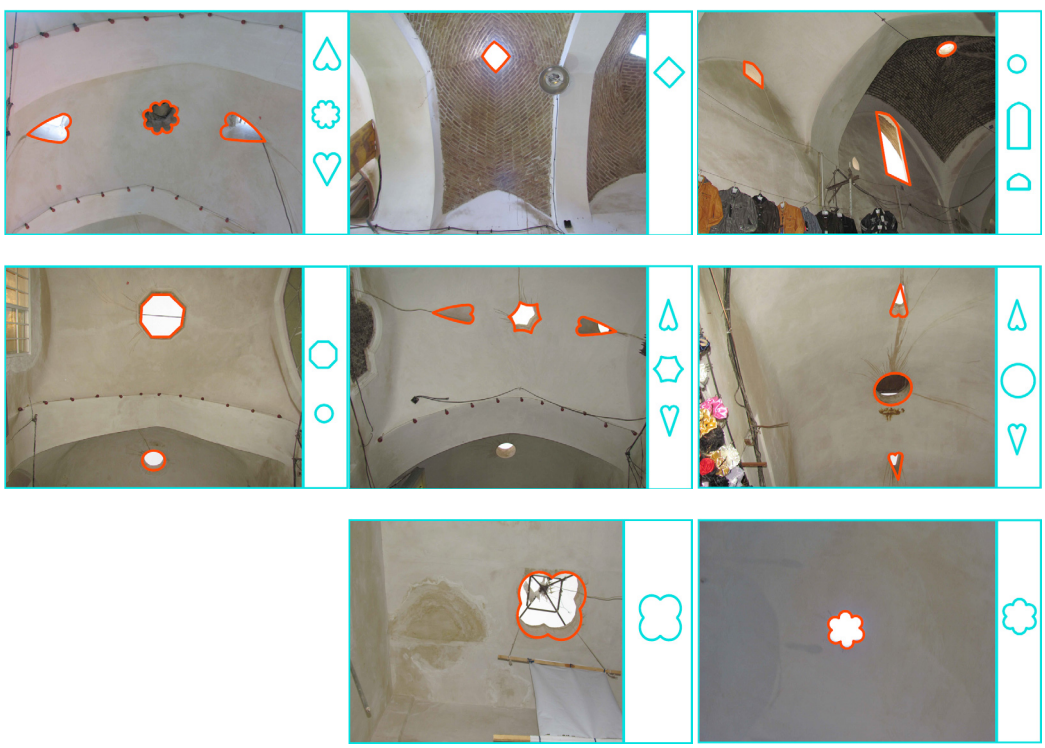

شکل ۱۳. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (دو تا دو تا)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

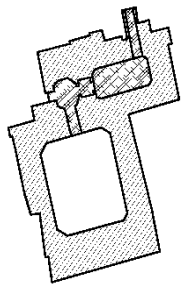
شکل ۱۴. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (ریتم نامنظم)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۵. نورگیری و تهویه در ساختار پوششی راسته بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

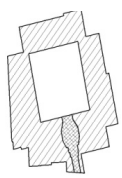
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۴. بررسی کالبد تیمچه و کاروانسرای حاج حسین بخشی؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
از جبهه	مصالح	هندسه	تزئینات سقف با	– کاروانسرا: کل	– چند باغچه
شمال چسبیده به مسجد بالابازار جبهه غرب چسبیده به بازارچه ارسی دوزها جبهه جنوب: تیمچه امین الدوله ومنتهی به بازارچه خیاطها	کف از آجر خطایی ایوانهای دور کاروانسرا آجر خطایی پله های آجری	تیمچه دوطبقه سقف بسیار بلند کاروانسرابا اتاقها در دو طبقه برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا 	آجر +کاشیکاری +گچکاری+ روکش آهک سفید – مقرنس های کم عمق دو نورگیرهای مرکزی و ضلعی و یک نورگیر ۱۲ضلعی بین آن دو و نورگیرهای جانبی کوچکتردر بدنه ها – سقف حجره های کاروانسرا اسکلت آجری و روکش گچ و آهک سفید	بدنه آجری و روکش کاهگل و تزئینات کاشی رنگی در برخی جاها تیمچه: اسکلت آجری و روکش آهک سفید+ کاشیکاری رنگی – جنس درب ها و ینجره ها از چوب و شیشه رنگی و بعضی جاها به صورت سه دری	نامنظم در حیاط کاروانسرا که بعدا اضافه شده است – حوض کوچک سنگی و مستطیل وسط تیمچه

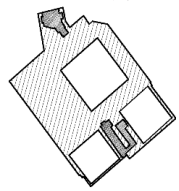
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

جدول ۵. بررسی کالبد سرای ملک؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
–از جبهه شرق چسبیده به سرای زرکش ها –از جبهه غرب روبروی مسجد میانچال است. –ساخت مربوط به دوره قاجاریه است. –در بازارچه ملک واقع شده است.	مصالح	هندسه	تزئینات سقف ایوانها با آجر + گچکاری و روکش آهک سفید	– کلیت بنا با آجر ساخته شده است. – استفاده از ملات گل و کاهگل – جنس درب ها و ینجره ها از آهن و شیشه است	
	–فرش کف از آجر خطایی ولی بعضی قسمت ها امروزه از جنس موزائیک است. –پله های موجود از آجر خطایی	–دو طبقه است. یک طبقه مفید (حجره ها) و یکطبقه زیرزمین برای انبار کالاها 			

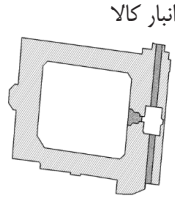
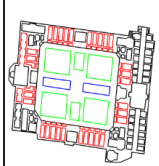
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۶. بررسی کالبد مسجد میر عماد؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
– بنای اولیه مسجد میرعماد مربوط است به قرون ششم و هفتم قمری – دارای سردری زیبا و منحصر به فرد می باشد که تزئینات معماری آن در نوع خود بی نظیر است –از جبهه غرب منتهی به بازارچه مسگرها و میدان میرعماد – در جبهه شمال کاروانسرای نو – درجبهه جنوب کاروانسرای ذغالیها	کف از آجر و امروزه از موزاییک فرش شده است پله های منتهی به مسجدازتکه سنگهای بزرگ تیشه خورده – حوض وسط از سنگ به شکل مربع – پله های منتهی به بام آجر با روکش آهک سفید – نشیمن گاه ورودی از سنگ تیشه خورده	–هندسه چهار گوش مربع شکل – ورودی غیر مستقیم به داخل از دوسمت راست و چپ متقارن – شامل شبستان و ایوان ها و اتاقها و بخش ورودی – یک طبقه با سقف نیمه باز و بلند ایوانها 	– تزئینات ایوان نفیس آن ،مقرنس های کم عمق و کتیبه ها، با کاشیکاری وروکش آهک نقاشی شده +گچکاری – ایوانهای خارجی با تزینات آهکی نقاشی شده و گاهی کاشی های رنگی معقلی (کاشی همراه آجر)	– کلیت بنا با آجردر برخی قسمت ها آهک سفید نقاشی شده و کاشیکاری رنگی – ایوانهای داخلی با روکش آهک سفید و ازاره سنگی و آجری – ایوانهای خاری آهک سفید داخل طاق نماها و کاشیکاری معقلی در بالا طاقها	– بدون فضای سبز – آب نما: حوض ۴ ضلعی با مصالح سنگ و کاشی

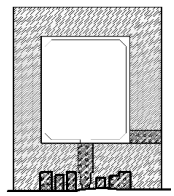
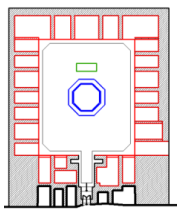
مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

جدول ۷. بررسی کالبد مسجد سلطانی؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

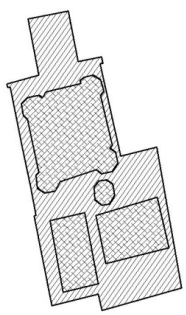
معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
معروف به مسجد امام بعنوان یکی از شاهکارهای معماری دوره قاجار مسجد زیبا و مشجری که با غرفه های متعدد یکی از مراکز علمی و دینی شهرستان کاشان محسوب می شود مسجد شش هزارو ۵۰۰متر مربعی –از جبهه شمال منتهی به بازارچه سلطانی – جبهه غرب چسبیده به باراچه زرگرها – در جبهه جنوبی بازارچه گذر نو قراردارد	فرش کف از سنگ های قلوه و تخت و تیشه شده – پله های موجود از سنگ تیشه شده	وجود ۵۲ حجره درس، دو مدرس، یک شبستان و یک کتابخانه دو طبقه با سقف بسیار بلند برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا 	– تزئینات سقف ایوانها با آجر + کاشیکاری + گچکاری مقرنس های کم عمق با روکش گچ –کتیبه های کاشیکاری در جاهای مختلف و بالای درها و دور ایوانها	– کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها گچکاری رنگی و کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل – دارای ازاره های کاشیکاری شده و دیوارها عموما آجری – جنس درب ها و ینجره ها از چوب	حیاط بزرگ این مسجد با حوضی وسیع از جنس سنگ حیاطی باصفا و مشجر وباغچه های منظم هندسی

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۸. بررسی کالبد سرای گمرک؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
از جبهه شمال منتهی به میدان میرعماد جبهه شرق چسبیده به بازار قیصریه و کاروانسرای نو	کف از آجر خطایی حوض وسط ازسنگ و دور آن آجری پله های منتهی به بام آجری سکوها و ایوانها آجری	سه طبقه با ایوان همکف و طبقه بالایی برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا 	– تزئینات سقف ایوانها با آجر +گچکاری –اتاق ها با آجر و روکش گچ کاری – نورگیر سقفی بالای ورودی اصلی یه شکل ۸ضلعی با سقف بسیار بلند	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها مثل ورودی اصلی گچکاری رنگی و تزئینات کاشیکاری رنگی معقلی – جنس درب ها و ینجره ها از چوب	فضای سبز اندک – آب نما: حوض ۸ ضلعی با سنگ و دور آن سکوی آجری

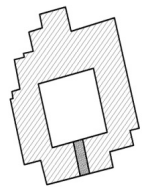
جدول ۹. بررسی کالبد حمام خان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
از جبهه شمال روبروی سرای چهار گوش – جبهه غرب روبروی تیمچه بروجردی ها – از جبهه جنوب چسبیده به مسجد بالا بازار – ساخت بنا مربوط به دوره ی زندیه است. – در راسته بازار قیصریه واقع شده است.	کف از موزائیک پله هااز آجر و سنگ تیشه شده	یک طبقه با ارتفاع بلند 	– تزئینات سقف با آجر +گچکاری+ روکش آهک سفید – مقرنس های کم عمق تزئینات سقف با استفاده کردن از آجر دارای چهار تا نورگیری با پلان دایره ای شکل	کلیت بنا با آجر ساخته شده در بعضی از قسمت ها از گچ به عنوان روکش بنا استفاده شده است. استفاده از ملات گل و کاهگل جنس در ورودی از چوب می باشد جنس درهای خزینه از آهن می باشد استفاده از روکش آهک در خزینه استفاده از کاشی سفیدرنگ در دیوارهای خزینه	دارای چهار تا حوض مستطیل شکل سنگی یک حوض هشت ضلعی سنگی در مرکز قرار دارد.

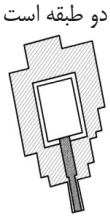
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

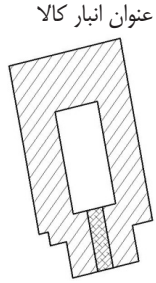
جدول ۱۰. بررسی کالبد سرای قمی ها؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
جبهه غرب چسبیده به سرای بالا بازار – از جبهه شرق روبروی کاروانسرای نو – ساخت بنا مربوط به دوره ی زندیه است. – در راسته بازار قیصریه واقع شده است.	کف از آجر خطایی در بعضی از قسمت ها امروزه از موزائیک استفاده شده است. پله هایی از جنس آجر	دو طبقه است 	تزئینات سقف با آجر +گچکاری+ روکش آهک سفید دارای چهار تا نورگیری با پلان دایره ای شکل	– کلیت بنا با آجر ساخته شده در بعضی از قسمت ها از گچ به عنوان روکش بنا استفاده شده است. – استفاده از ملات گل و کاهگل – جنس در ورودی از چوب می باشد	دارای یک باغچه مستطیل شکل است

جدول ۱۱. بررسی کالبد سرای بالا بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

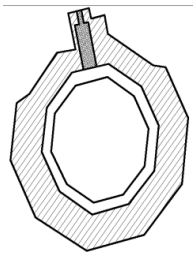
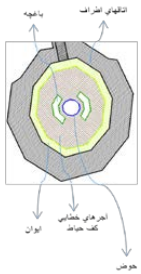
معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
– از جبهه شرق چسبیده به سرای قمی ها – در راسته بازار قیصریه قرار دارد. – ساخت بنا مربوط به دوره ی زندیه است	کف از آجر خطایی بعضی از قسمت ها امروزه از موزائیک استفاده شده پله ها از جنس آجر می باشد	دو طبقه است 	استفاده از روکش آهک سفید	کلیت بنا با آجر ساخته شده است استفاده از روکش آهک سفید و ملات کاهگل جنس درب ها و پنجره ها از آهن و شیشه است	– دارای یک باغچه کوچک مربع شکل

جدول ۱۲. بررسی کالبد سرای زرکش ها؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
-از جبهه شمال چسبیده به تیمه بروجردی ها -از جبهه غرب چسبیده به کاروانسرای ملک -از جبهه جنوب روبروی تیمچه بخشی -از جبهه شرق روبروی مسجد بالا بازار است. -ساخت بنا مربوط به دوره زندیه و قاجاریه است. -در بازارچه ملک واقع شده است.	فرش کف از آجر خطایی ولی امروزه از جنس موزائیک است پله های موجود از آجر خطایی	– سه طبقه است. دارای دو طبقه مفید(حجرهها) و یک طبقه زیرزمین برای عنوان انبار کالا 	– تزئینات سقف ایوانها با آجر + کاشیکاری + گچکاری -کتیبه های کاشیکاری در جاهای مختلف و بالای درها و دور ایوانها	کلیت بنا با آجر ساخته شده است. در برخی قسمت ها کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل – استفاده از روکش آهک سفید – دارای ازاره های کاشیکاری شده و دیوارها عموما آجری – جنس درب ها و ینجره ها از آهن و شیشه است	چند باغچه نامنظم در حیاط وجود دارد

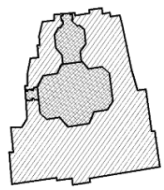
[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۱۳. بررسی کالبد کاروانسرای نو؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
دارای هندسه ۱۰ ضلعی که یکی از ابداعات درطرح کاروانسراست که به طور معمول چهارگوشه ساخته میشوند. – در جبهه شمالی مسجد میرعماد جبهه غرب چسبیده به بازارچه قیصریه و سرای گمرک – جبهه جنوب کوچه ضرابخانه	– کف از آجر خطایی – حوض وسط از سنگ چندتکه – پله های منتهی به بام با روکش آهک سفید	۱۰ ضلعی منتظم سه طبقه دارای ایوانهای اطراف طبقه همکف و اول 	تزئینات سقف ورودی رسمی بندی با روکش آهک سفید – نورگیر ۸ ضلعی مرکزی در قسمت ورودی سفید	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها کاشیکاری رنگی ونقوش ساخته شده با آجر+ برخی جاها روکش ملات گل و کاه گل و شبکه های آجری+ آهک سفید – جنس درب ها و ینجره ها از چوب	باغچه ها با هندسه منظم وساخته شده با آجر – آب نما: حوض ۱۰ضلعی با سنگ

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Automn 2016

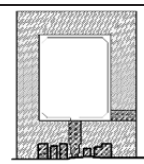
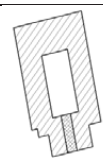
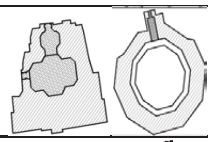
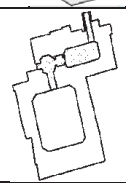
جدول ۱۴. بررسی کالبد تیمچه امین الدوله؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
–از جبهه غرب چسبیده به بازارچه خیاطها –جبهه شمالی چسبیده به کاروانسرای بخشی –جبهه جنوب چسبیده به بازارچه بزازها	–کف از آجر خطایی –حوض وسط از سنگ چند تکه و کاشی آبی رنگ –پله های منتهی به بام با روکش آهک سفید	–دو طبقه با سقف بسیار بلند –برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا 	–تزئینات سقف با آجر+ کاشیکاری+ گچکاری+ نقاشی دیواری	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها گچکاری رنگی و کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل	–بدون فضای سبز –آب نما: حوض ۸ ضلعی با کاشی و سنگ

و اشکال هندسی، ریتم، تعادل و تقارن های غالب در بخش های مختلف بازار (حجره ها، راسته ها، حمام، مسجد، فضای داخلی کاروانسراها و...)؛ تنوع فضایی که شامل: تباین فضایی، تعریف سلسله مراتب فضایی، تزئینات بی نظیر و هماهنگ و تنوع مصالح؛ محصور کردن فضا: محصوریت متغییر فضاها با توجه به عملکرد آنها، پیوستگی بدنه محصور کننده، نبود فواصل بین بدنه ساختمان ها، هماهنگی الگوی نماها؛ تعریف نشانه ها: توالی وجود نشانه ها، شکل گیری تصویر ذهنی مشخص و افزایش خوانایی؛ مقیاس انسانی: عرض مناسب فضا و عدم بروز احساس تنگی فضا؛ طراحی اقلیمی: درونگرایی، استفاده از تاق و گنبد، ارتفاع زیاد سقف، استفاده از مصالح عایق حرارتی، الگوی حیاط

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

جدول ۱۵. جمع بندی کلی هندسه پلان های کاربری های بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

تیپ	شکل هندسی کلی		بناهای دارای این هندسه پلان	درصد از کل بناهای بازار
۱	**مربع مستطیل**		مسجد سلطانی ؛ کاروانسرای ذغالیها ؛ حمام میرعماد ؛ مسجد میرعماد ؛ سرای گمرک ؛ سرای قمی ها ؛ سرای چهارگوش ؛ سرای نراقیها ؛ تیمچه بروجردیها ؛ مسجد سلطانی ؛ مسجد کفشدوزها؛ مسجد گذرنو	٪ ۵۰
۲	**مستطیل**		سرای گبرها ؛ کاروانسرای میر پنج ؛ سرای بالابازار ؛ سرای زرکشها ؛ سرای آب انبار ؛ سرای ملک ؛ مسجد میانچال ؛ مسجد بالابازار ؛ زیارت درب زنجیر ؛ مسجد نیریزها؛ مسجد میانچال	٪۳۵
۳	**چند ضلعی منتظم**		کاروانسرای نو ؛ تیمچه امین الدوله ؛ حمام خان؛ حمام گذر نو.	٪۵
۴	**چند بخشی**		حمام خان ؛ تیمچه صباغ ؛ تیمچه حاج سیدآقا؛ تیمچه بخشی؛ حمام گذر نو.	٪۱۰

مرکـزی و اسـتفاده از رواق و حـوض؛ ابعـاد معنایـی: پیشـینه تاریخی، تطبیـق عینیت فضا بـا اندوخنه های ذهنـی انسـان ایرانـی، احسـاس ایـن همانی، احسـاس تعلـق، غنای حسـی و خاطرات جمعـی؛ ابعاد اجتماعی: گوناگونـی در کاربـرد هـای جاذب جمعیـت، هماهنگی بـا الگوهـای رفتـاری فـردی و گروهـی انسـان، قابلیت حضـور تمامـی گـروه هـای اجتماعـی در فضـا، وجـود فضاهـای بـرای نشسـتن در میادیـن، امـکان بـروز تعامـلات اجتماعـی، فعـال بـودن بـازار در سـاعات زیـادی از شـب و روز و بـروز فعالیـت هـای اجتماعـی؛ می باشـد.

منابع

۱. اهلـرز، اکارت (۱۳۷۳) شـهر شـرق اسـلامی، مـدل و واقعیـت، ترجمـه و تحریـر محمـد حسـن ضیـا توانـا و مصطفـی مومنـی، فصلنامـه تحقیقـات جغرافیایـی، شـماره ۳۲.

۲. ایراندوسـت، کیومـرث و آرمـان بهمنـی اورمانـی (۱۳۹۰) تحـولات کالبـدی بـازار سـنتی در شـهرهای ایـران: مطالعـه مـوردی بـازار شـهر کرمـان، فصلنامـه شـهر ایرانـی اسـلامی، شـماره پنجـم.

۳. ایراندوسـت، کیومـرث (۱۳۷۳) بـازار کرمانشـاه در گذشـته و حـال، مجلـه تاوینـه، شـماره ۲۴ و ۲۵.

۴. بنیـاد دایـره المعـارف اسـلامی (۱۳۷۲) دانشـنامه جهـان اسـلام، حـرف ب جـزء سـوم، تهـران.

۵. بهزادفر، مصطفـی (۱۳۸۳) نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سـنتی شـهرهای ایران، آبادی، شماره ۶۴.

۶. پوراحمـد، احمـد و سـیروس موسـوی (۱۳۸۹) ماهیـت اجتماعـی شـهر اسـلامی، فصلنامـه مطالعـات شـهر ایرانی-اسـلامی، شـماره دوم.

۷. پوراحمـد، احمـد (۱۳۷۴) جغرافیـا و کارکردهـای بـازار کرمـان، کرمـان: مرکـز کرمـان شناسـی

۸. پوراحمـد، احمـد (۱۳۷۶) جغرافیـا و کارکردهـای

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]

بـازار کرمـان، انتشـارات مرکـز کرمـان شناسـی.
۹. پیرنیـا، محمـد کریـم (۱۳۷۲) معمـاری اسـلامی ایـران، دانشـگاه علـم و صنعـت ایـران، تهـران.
۱۰. ترابـی، مرضیـه (۱۳۸۴) مفهـوم شـهر، اندیشـه ایرانشـهر، شـماره ۶.
۱۱. جباری، مینا (۱۳۷۹) همیشه بازار، آگاه، تهران.
۱۲. حبیبـی، محسـن (۱۳۷۵) از شـار تا شـهر،تحلیلی تاریخـی از مفهـوم شـهر و سـیمای کالبـدی آن تفکر و تاثر، انتشـارات دانشـگاه تهـران، چـاپ یازدهم.
۱۳. خـان محمـدی، اکبـر (۱۳۸۶) بـازار در ادب فارسـی، نشـریه هفـت شـهر، شـماره ۲۰.
۱۴. خانـی آرانـی، فاطمه (۱۳۹۰) کاشـان مهد تمدن و هنـر، همگام با هسـتی، چاپ اول.
۱۵. دانشـپور، عبدالهـادی و الهـام شـیری (۱۳۹۴) عناصـر کالبدی.کارکردی شـکل دهنده بـه هویت بافت هـای تاریخـی شـهر ایرانـی اسـلامی، فصلنامـه نقـش جهـان، شـماره ۱ و ۵.
۱۶. رجبـی، آزیتـا (۱۳۸۶) ریخـت شناسـی بازار، نشـر آگاه، تهران.
۱۷. سـعیدنیا، احمـد (۱۳۸۸)تعاریـف و مفاهیـم بازارهـای شـهری در ایـران، آبـادی، شـماره ۶۴.
۱۸. سـعیدیان، عبدالحسین (۱۳۷۹) شناخت شهرهای ایران، انتشـارات علـم و زندگی، چاپ اول.
۱۹. سـلطان زاده، حسـن (۱۳۶۷) مقدمـه ای بـر تاریخ شهرنشـینی در ایـران، امیرکبیـر، چـاپ دوم، تهران.
۲۰. سـلطان زاده، حسـین (۱۳۶۲) رونـد شـکل گیری شـهر و مراکـز مذهبـی در ایران، نشـر آگاه.
۲۱. سـلطان زاده، حسـین (۱۳۸۰) بازارهـای ایرانـی، تهـران، دفتـر پژوهـش هـای فرهنگی.
۲۲. شـاطری، اصغـر (۱۳۸۵) بـازار تاریخـی کاشـان، فصلنامـه فرهنـگ و مـردم، شـماره ۱۹ و ۲۰، سـال پنجم .
۲۳. شـفقی، سـیروس (۱۳۷۸) نقـش بازار در سـاختار شـهر اسـلامی، فصلنامه تحقیقـات جغرافیایی، شـماره ۵۵ و ۵۶.
۲۴. عباسـی، زهـرا و فـرح حبیـب و سـید مصطفـی مختابـاد امرئـی (۱۳۹۴) تدویـن اصـول و معیارهـای ادراک فضایـی در معمـاری بازارهـای سـنتی، مدیریت شـهری، شـماره ۳۹.
۲۵. کاسـتللو، ویتستت فراتسـیس (۱۳۶۸) شهرنشینی در خاورمیانـه، ترجمه پرویز پیـران و عبدالعلی رضایی، نشـر نی، تهران.
۲۶. کوشـا، پریسـا (۱۳۹۳) بررسـی نقـش بـازار هـای سـنتی در سـازمان فضایـی و سـاختار کالبـدی شـهر ایرانی-اسـلامی: نمونـه مـوردی بـازار سرشـور مشـهد، ششـمین کنفرانـس ملـی برنامـه ریـزی و مدیریـت شـهری بـا تاکیـد بـر مولفـه هـای شـهر اسـلامی.
۲۷. گـزارش مستندسـازی بازارهـای ایـران (۱۳۸۵) جهـاد دانشـگاهی تهـران.
۲۸. محمـد مـرادی، اصغـر و فرشـته بهمنـی اسـکویی (۱۳۸۹) بـازار سـنتی؛ تبلـور آرمـان هـای شهرسـازی معاصـر، فصلنامـه طـراح، شـماره ۲.
29. Bonine, Michael: 1990, The sacred Direction and city structureT A Preliminary Analysis of the Islamic cities of MOROCCO, IN Muqarnas VII: An Annual on Islamic Art and Architecture, Oleg Grabar (ed), E.J.Bnll, Leiden
30. Daneshpour, Abdolhadi and Rousta, Maryam (2013) "Conceptual Framework of Sustainable Community in Islamic Worldview and Urbanism Tradition of Muslims," Journal of Iranian-Islamic Urban Studies, (24-15)1.
31. Morris, James (2002) Urban Form History up to Industrial Revolution: Islamic, Middle East and Spain Emperor Cities, Second Volume, Translated By Rezazadeh, Razieh, Jahad Daneshgahi University of Science and Technology Press, first edition, Tehran.
32. Soltanzadeh, Hossein (1983) Urban Formation Process and Religious Centers of Iran, Agah publication, Tehran.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-19]